

Kontaktusjelenségek az északnyugat-szibériai nyelvi areában

Csepregi Márta

1. Bevezetés

Északnyugat-Szibéria, az Urál hegységtől a Jenyiszej folyóig elterülő hatalmas alföld, azaz az Ob-Irtis és mellékfolyóinak vidéke évezredek óta lakott terület. A valaha itt élt népek közül többen nyom nélkül eltűntek, másoknak csak az emlékük él. Megint mások megőrizték a nyelvüket napjainkig, vagy esetleg éppen most küzdenek a továbbélésért. Ezek közé tartoznak a magyarok legközelebbi nyelvrokoni, az obi-ugorok. Jelen írásban e két obi-ugor nyelv, a hanti és a manysi (korábbi nevükön osztják és vogul) példáján vizsgáljuk meg, mi történik, ha két vagy több nyelv kölcsönhatásba kerül egymással. Teljességre természetesen nem törekedhetünk, csak néhány olyan jelenséget mutatunk be, melyek az utóbbi időben kutatás tárgyai voltak¹.

A nagy kiterjedésű, ritkán lakott vidéken egymástól távol helyezkednek el a települések. Ennek következménye, hogy az egyes nyelvek több, egymástól nagyon különböző nyelvjárásra tagolódnak. A hanti nyelvterület nagyjából a Tomszk, Tyumeny és Szalehard városok által bezárt háromszögben helyezkedik el. Tomszk Szalehardtól légvonalban 1469 km-re, Tyumentől 1181 km-re van, Szalehard és Tyumeny távolsága pedig 1044 km. A szárazföldi vagy víziúti távolság ennek sokszorososa, az egyes települések közti közlekedés pedig gyakran lehetetlen. Ebben a háromszögben él ma mintegy 30 000 hanti. A manysik kisebb területen élnek mintegy tízezren, az Urál hegység és az Ob folyó közötti területen. Ugyanakkor, a nagy szétszórtság ellenére, a nyelvjárások mégis valamiféle kontinuumot alkotnak, a szomszédos nyelvjárások kapcsolatban vannak egymással.

Északnyugat-Szibériának azonban nemcsak obi-ugor lakosai vannak. Nem ritkák a többnyelvű települések, és ebből fakadóan természetes a két- és többnyelvűség. Északon, az Ob-torkolat környékén a tundrai nyenyeczek vannak többségben (erre utal Szalehard város nyenyec neve, magyarul 'hegyfok város'), de vele szemben, az Ob innenső oldalán lévő település hivatalos neve hanti eredetű: Labitnangi 'hét vörösfenyő'. Valamivel délebbre, a Kazim folyó felső folyásánál erdei nyenyeczek is élnek (erre utal a Numto nyenyec neve, 'isten tó'). A komik a 17. századtól vannak jelen az Urál keleti oldalán, s több helyen

---

É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.) 2019. *Nyelvelmélet és kontaktológia 4*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest – Piliscsaba. 77–102.

¹ Köszönettel tartozom a tanulmány két lektorának hasznos megjegyzéseikért, melyeket figyelembe vettem a szöveg véglegesítése során.

keverednek a hanti, manysi vagy nyenyec lakossággal. Az egyik településnek a manysi nyelvű neve vált hivatalossá: Szaranpaul – ennek a jelentése ’zürjén (=komi) falu’.

Az obi-ugorok déli szomszédai a szibériai tatárok, dél felől tehát jelentős török hatás érhetette az obi-ugorokat. Közvetve az iráni nyelvek hatása is érvényesült. Ez megnyitja a kérdés őstörténeti távlatait, hiszen iráni hatással már a finn-ugor alapnyelv korától számolhatunk, ami folytatódott az ugor és – kereskedelmi kapcsolatok révén – az obi-ugor korban is. Itt jegyezzük meg, hogy korábban nyilván olyan egyéb – különböző türk, tunguz és paleoszibériai csoportokba sorolható – nyelvek is hatottak az obi-ugor nyelvekre, melyek mára már kihaltak.

A periférián élő csoportok jobban ki vannak téve a szomszédos nyelvek hatásának. A keleti hantik erdei nyenyecekkel és szölkupokkal, s kissé távolabb ketekkel vannak kapcsolatban. Érdeemes felidézni, hogy mely népek szerepeltek „osztják” néven a cári orosz közigazgatásban. Az orosz hivatalnok számára az osztják jelentése ’nem-muzulmán szibériai őslakos nép’ volt. Ezért nemcsak a hantikra használták ezt a népvét. A szigvai manysikat ljpini osztjákoknak hívták, a szölkupokat osztják-szamojédnak, a keteket pedig jenyiszjei osztjáknak. Ezeknek a népeknek nyilván az élet más területein is közük volt egymáshoz.

A 16. századtól, Szibéria meghódításától kezdve az összes obi-ugor nyelvjárásban érvényesül az orosz hatás. Ennek intenzitása fokozatosan, majd az 1920-as évektől, a szovjet rendszer kiépülésétől kezdve ugrásszerűen nőtt. Az 1960-as években ez az intenzitás is szintet lépett, amikor a kőolaj- és földgázkészlet kitermelését célzó iparosítás következtében tömegessé vált az oroszajkú munkások beköltözése. Ma a területen az őslakosok aránya 1-2 % körül van, s a nyelvcsere a hantik kétharmadánál, a manysik több mint 90 %-ánál végbement.

A nyelvi kontaktusjelenségek között nem szabad megfeledkezni a két obi-ugor nyelv kölcsönhatásáról. Ez leginkább az északi területen érhető tetten, ahol a hanti és manysi nyelvű csoportok egymás szomszédságában élnek, és a kapcsolat fennmaradt az obi-ugor alapnyelv felbomlása után is. Az északi hanti és manysi nyelvjárásokat számos olyan hangtani, alaktani és szintaktikai közös vonás köti össze, mely bizonyára az évszázados együttélés eredménye.

Az obi-ugor népek érdekes jellemzője, hogy kultúrájuk viszonylag egységes. Azonos világképpel, hiedelemrendszerrel, mitikus hagyományokkal rendelkeznek, s nagy hasonlóság fedezhető fel a folklór műfajokban és a poétikai eszközökben. Az énekesek ugyanazokat a szüzséket és költői képeket fogalmazzák meg saját nyelvjárásaikon. Az egyes távolabbi nyelvjárások között mégis olyan nagy nyelvi – hangtani, alaktani, lexikai – különbségek vannak, melyek akadályozzák a kölcsönös megértést. A szintaxis területén viszont találhatunk olyan sajátosságokat, melyek speciálisan obi-ugor innovációknak tűnnek, ugyanis különböznek mind a szomszédos, mind a rokon nyelvek megoldásaitól. Ennek egyik sarokpontja a tárgyi funkció speciális kezelése, mely leginkább a passzívum és a ditranzitív szerkezet használatában nyilvánul meg (Kulonen 1990, Sipőcz 2011). A mondatok anyagi megformáltsága viszont, tehát a morfológiai jelölők külön-

bőznek az egyes nyelvekben és nyelvjárásokban, azaz csak a szerkezet, a gondolkodás logikája közös.

A nyelvek kölcsönhatása a legkönnyebben a szókincsben érhető tetten. Az obi-ugor nyelvek idegen eredetű szókincse számos alkalommal volt kutatás tárgya a múlt században. A lehetséges átadó nyelvek közül feltárták az iráni (Korenchy 1972, 1981), a török (Kannisto 1925, Toivonen 1944, Steinitz 1961, 1965, Futaky 1979), a komi-zürjén (Toivonen 1956, Steinitz 1962, Rédei 1970), és a szamojéd hatást (Steinitz 1959, 1963, Honti 1978b, Sauer 1990). Orosz jövevényyszavakról egy monográfia született (Kálmán 1961), de fél évszázaddal később nyilván érdemes lenne újból megvizsgálni a kérdést. A helyi orosz nyelvjárásba is átkerültek hanti szavak (Steinitz 1960). A tunguz kölcsönszavakról Futaky István írt monográfiát (1975), de etimológiáinak többségét H. Katz erősen vitatta (1977).

Tanulmányomban néhány példát hozok arra, hogyan érvényesül a szomszédos nyelvek hatása az obi-ugor nyelvekben. Lexikai kölcsönzéssel csak akkor foglalkozom, amikor annak hatása van a nyelv más szintjeire is, például a szintaxisra. Szólni kívánok a birtoklás kifejezésének a finnugor nyelvektől eltérő módjától (2), a feltételes partikula eredetéről (3), az orosz nyelvnek a hanti mondat szerkezetre gyakorolt hatásáról (4), egy feltehetőleg orosz hatásra is végbement hangtani változásról (5), valamint egy tágabb ázsiai összefüggésbe illeszthető szemantikai jelenségről (6). A tárgyalt nyelvi változások hosszú időt ölelnek át: kissé merész megfogalmazással az újkőkortól napjainkig tart a vizsgált időszak.

A kontaktusnyelvészet többféle terminust használ, amikor a kölcsönzéseket jellemzi és osztályozza. Lars Johanson (1992, 2002) nyomán globális és részleges (vagy szelektív) kódmásolásról beszélünk, melyek közül az első, a globális másolás azt jelenti, hogy a nyelv a szóalakkal együtt kölcsönzi annak jelentését, funkcióját is. Szelektív kódmásolás esetén nem a szóalak vagy a morféma kerül át a nyelvbe, hanem annak csak a jelentése vagy a funkciója, ami lehet szintaktikai szerkezet, például a szórend. Szintén szelektív másolásnak számít a fonetikai/fonológiai másolás, melynek során valamely kiejtési sajátosság kerül át egyik nyelvből a másikba. Tulajdonképpen ezt a megkülönböztetést követi Jeanette Sakel is (2007), amikor elem- és mintakölcsönzésről beszél (matter and pattern borrowing). Az alábbiakban mindkét kölcsönzési módra találunk példákat akkor, amikor a szomszédos nyelveknek az obi-ugor nyelvekre gyakorolt hatását vizsgáljuk.

2. Birtoklásigék az obi-ugor nyelvekben

Az uráli (finnugor és szamojéd) nyelvek többségére az a jellemző, hogy – ellentétben az indoeurópai nyelvek többségével – a birtoklást létigével fejezik ki. A létigés mondatban vagy a birtokos kap valamilyen névszóragot, mint például a finnben (1ab), vagy mint a magyarban, a birtok kap birtokos személyragot (2ab). A magyar stratégia fontos jellemzője, hogy a birtokot akkor is kötelező személyraggal kódolni, ha a birtokos ragos főnévvel van kifejezve (2a).

(1a) finn

Isä-llä on talo.

apa-ADESS van ház

'Az apának van háza.'

(1b) finn

Minu-lla on talo.

1SG-ADESS van ház

'Van házam.'

(2a) magyar

Az apá-nak van ház-a.

(2b) magyar

Van ház-am.

Az obi-ugor nyelvek ettől eltérően, tranzitív igével fejezik ki a birtoklást (manysi *ońsi-*, hanti *tǎja-* 'habere, have, birtokol').

(3) északi manysi (Németh 2015)

χum āmp ońs-i.

férfi kutya birtokol-PRS.3SG

'A férfinak van egy kutyája.'

(4) szurguti hanti²

qo amp tǎja-l.

férfi kutya birtokol-PRS.3SG

'A férfinak van egy kutyája.'

Az uráli nyelvcsaládban az obi-ugor nyelveken kívül az északi szamojéd csoportba tartozó nganaszban (Wagner-Nagy 2002: 154) és a déli számiban (Sam-mallahti 1998: 86) fejezik ki 'habere' jelentésű igével a birtoklást³. A nagy földrajzi távolság és eltérő nyelvi környezet miatt kizárható, hogy e négy nyelvben és három területen (Ob-vidék, Tajmir félsziget, Skandinávia) közös eredete lenne a birtoklásige használatának.

Az obi-ugor birtoklásigék megjelenésére máig nem sikerült egyértelmű magyarázatot találni. Kálmán Béla (1986) az *ońsi* ige jelentésének megváltozását belső fejlődésnek tartja. Az igének van konkrét 'tart', 'hord, visel', 'gondoz', 'szül, ellik' jelentése is, ebből fejlődhetett ki az elvontabb 'habere' jelentés. Véle-

---

² A forrásmegjelölés nélküli szurguti hanti példákat saját nyelvtudásom alapján hoztam létre.

³ Winkler (2003: 195) a nyenyecben és az északi számiban is talált birtoklásigét, de ezekben a létigés szerkezet a domináns.

ményével egyetért Timothy Riese is (1990), fenntartva, hogy a birtoklásigés szerkezet fokozatosan szoríthatta ki a korábbi, eredeti létigés szerkezetet.⁴

Hasonló jelentésszerkezete van a hanti *tāja*-igének is, a 'hív, nevez' jelentéssel bővülve. A hanti nyelvjárásokban ma már csak folklór szövegekben lehet találkozni Px + létigés szerkezetekkel, ezek archaikus formáknak számítanak. A mai beszélt nyelvben, ha formálisan jelen is vannak, nem birtoklást jelentenek. Például, mivel a hanti létigének 'él' jelentése is van, a színjai hanti *jaj-əm ul* vagy szurguti hanti *jeje-m wāl-l* jelentése 'bátyám él', nem pedig '(nekem) van bátyám'. Ugyanezt tapasztalta Sipőcz Katalin is a manysiban (2015: 205–206 és 2018: 127).

A hantiban egyetlen szemantikai csoportban maradt meg a Px + létigés szerkezet, de ott nem birtoklást, hanem szubjektív modalitást fejez ki. A 'szeretnék, akarok' jelentést például a szurguti hantiban a *kič-əm wāl-l* 'kívánságom van' szerkezet fejezi ki (Csepregi 2012).

Az obi-ugor habitív igék etimológiája ismeretlen. Daniel Abondolo úgy véli, hogy a két nyelv egymástól függetlenül kölcsönözte őket valamely, mára már kihalt nyelvből (1998: 382)⁵. Thomason szerint (2006) a nyelvi kontaktusok kutatását eleve kizárja, ha az átadó nyelv ismeretlen, ezért valóban csak óvatos feltételezésekre van lehetőség. Natalja Kolpakova (2000) iráni hatással számol, de szerinte nem lexikai kölcsönzésről volt szó, hanem az obi-ugorok a birtoklás kifejezésére szolgáló szintaktikai szerkezet modelljét vették át valamikor, a Kr. u. első évszázadokban. A finnugorság az alapnyelvi időktől kezdve kapcsolatban volt különféle iráni nyelveket beszélő népekkel (vö. Korenchy 1972, 1981). Kolpakova feltételezése szerint az obi-ugoroknak a középíráni ún. szkíta-szarmata időben volt a legszorosabb kapcsolatuk az irániakkal, a Kr. e. I. évezred végétől a Kr. u. első századokig bezárólag, azaz éppen az ugor egység felbomlása után, amikor a magyarok már kiváltak az ugor közösségből. A nyelvterület igen kiterjedt volta miatt lehetetlen megmondani, hogy konkrétan melyik keleti iráni nyelv jöhet számításba.

Kolpakova szerint az óiráni nyelvben volt egy **dar* alakú ige, melynek jelentése 'tart, megtart, elkap, fog, tartalmaz, birtokol' (2000: 137). Jelentésfejlődés következtében lett ebből az igéből habitív ige a közép- és újiráni korszakban. Gondolatmenetét folytatva a szerző feltételezi, hogy az obi-ugor nyelvekben hasonló jelentésfejlődés mehetett végbe. Ebben egyetért Kálmán Béla fentebb idézett véleményével. Ha elfogadjuk Kolpakova álláspontját, akkor megállapíthatjuk, hogy az obi-ugor *őńsí* és *tāja*-igék részleges/szelektív kódmásolás (Johanson 1992, 2002) vagy újabb kifejezéssel mintakölcsönzés útján (Sakel 2007) váltak birtoklásigékké.

⁴ „Die zwei Haupttypen *őńsí* und Px + Seinsverb gehen mit Sicherheit auf das Urwogulische zurück, wobei das *habeo*-Verb infolge seiner vermutlichen semantischen Entwicklung (Kálmán 1986: 169–170) mit der Zeit immer mehr an Bedeutung gewann, um schließlich die andere(n) Konstruktion(en) teilweise zu verdrängen” (1990: 178).

⁵ „Neither verb has a credible etymology, but it is likely that each is a separate borrowing during a period of bi- or multilingual convergence with an autochthonous language or languages now lost.”

3. A komi *ke* feltételes partikula átvétele

3.1. Reális és irreális feltétel

Tisztázzuk először, hogy hol találkozhatunk a kérdéses partikulával. Olyan feltételes alárendelő mondatokról beszélünk, melyekben a mellékmondatban fogalmazódik meg a feltétel (protasis), a főmondatban pedig a következmény (apodosis). Ezekben a mondatokban az igék jelentő módban vannak. A magyarban a protasist a *ha* kötőszó jelöli:

(5) a. *Ha holnap jó idő lesz, elmegyünk kirándulni.*

Ez a mondattípus (*ha* + jelentő mód) alkalmas az ún. lehetséges v. reális feltétel kifejezésére. A lehetetlen vagy irreális feltétel kifejezésekor a magyarban feltételes módot használunk:

b. *Ha holnap jó idő lenne, elmennénk kirándulni.*

c. *Ha tegnap jó idő lett volna, elmentünk volna kirándulni.*

Minket most elsősorban az (5a) típus érdekel. Az alábbiakban látni fogjuk, hogy okoz némi terminológiai zűrzavart, hogy ugyanazzal a terminussal (feltételes v. conditionalis) jelöljük a mondatszerkezetet és az igemódot is. A magyarban ráadásul a feltételes módnak óhajtó jelentése is van:

d. *Bárcsak holnap jó idő lenne!*

Hasonló a helyzet a manysi nyelvben, melyben a magyarral etimológiailag összefüggő *-n-* elemű módjel használatos, és ennek is van optatívuszi jelentése is (Riese 1981: 392). Ezért jelen írásomban ezt a módjelet COND.OPT rövidítéssel jelölöm, míg a reális feltétel morfológiai jelölőjére a COND rövidítést használom.

A protasis–apodosis felépítésű mondatot egyébként kötőszó nélkül is létre lehet hozni. Feltehetőleg az obi-ugor nyelvek is eredetileg ezt a stratégiát alkalmazták. A reális feltétel (protasis) kifejezésére a keleti és déli hantiban *-η-* elemű igenév is szolgál. Ezekre K. F. Karjalanen nyelvtani feljegyzéseiben a potenciális (Potential) terminust használta (Karjalainen–Vértes 1964). Az irreális feltételre különböző partikulákkal is lehet utalni a manysi és hanti nyelvjárásokban (Riese 1982, 1984).

3.2. Az átvétel helye és ideje

A finnugor alapnyelvi közösség felbomlása után többféle helyen és időben kerültek kapcsolatba egymással obi-ugor és permi népek. Az utóbbi ezer évből két konkrét helyet és időt tudunk említeni. A 10–15. században a manysik nagy része az Urál hegység nyugati oldalán élt, a Káma és a Csuszovaja folyók mentén, permi népek szomszédságában. Ebből az időből származik a komi jövevényszavak többsége (Rédei 1970: 76). Szibéria meghódítása után pedig, a kereskedelmi utak men-

tén izsmai komik vándoroltak át az Urál hegység keleti oldalára. A folyamat a 17. század végén kezdődött, és a 20. század elejéig tartott. A komik a kereskedés mellett sikeres rénszarvastartókká is váltak. Az izsmai komi nyelvjárás szibériai változata eltávolodott a komi irodalmi nyelvtől, jelentős nyenyec és hanti hatást mutat (Igušev 2010, Kaškin et al. 2015)⁶.

A komi *ke* ~ *ke* feltételes partikula (mely permi eredetű, tehát az udmurtban is megvan) szinte az összes obi-ugor nyelvjárásban felfedezhető. A partikula és annak szintaktikai szerepe többször volt alapos kutatás tárgya. Timothy Riese előbb a manysi (1981), majd a hanti feltételes szerkezeteket vizsgálta (1982), s kutatásait később kiterjesztette az összes ugor, permi és volgai nyelvre (1984). Ez a mű volt az alapja Bakró-Nagy Marianne tanulmányának, akit elsősorban az érdekelt, hogy az egyes manysi nyelvjárásokban milyen grammatikalizációs folyamatokon mentek keresztül a feltételes szerkezetek (2006).

A *ke* és fonetikai variánsai mind a permi, mind az obi-ugor nyelvekben feltételes mondatokban a feltételt (protasis) megfogalmazó tagmondatban állnak, tehát a magyar *ha* kötőszóval azonos funkciót töltenek be. Simuló szócskaként, azaz enklitikumként viselkednek. Írásban hol egybe, hol külön írják az előtte lévő szóval, hol kötőjellel kapcsolják hozzá. Sohasem állnak mondat élén, hanem – Bakró-Nagy 2006 kifejezésével – „a logikai hangsúlyt viselő mondatrészt követik”. Ez gyakran közvetlenül az ige előtti mondatrész, például tárgy (6):

- (6) komi (Fokos 1913: 88, idézi Riese 1984: 135)
idžid kok- čuñnite ke vundannid, seki porš šeta.
 nagy láb-ujj.POSS.2SG.ACC ha vág.2PL akkor disznó ad.1SG
 'Ha a lábatok nagyujját levágjátok, akkor odaadom a disznót.'
 (glosszázás Bakró-Nagy 2006)

Tagadáskor a partikula a tagadó ige és a főige közé ékelődik (7):

- (7) udmurt (Wichmann 1893: 24, idézi Riese 1984: 158)
ug- ke potiški, kötj ug čida.
 NEG ha kimegy.PRS.1SG benső.1SG NEG.3SG kibír.3SG⁷
 'Ha nem megyek ki, nem bírja a szívem.'⁸

Riese feltételezése szerint (1984: 68) a partikula az első érintkezés idején, az európai oldalon került a manysi nyelvbe, ahonnan később a manysi–hanti együttélés

⁶ Kaškin et al. tanulmánya (2015) az Orosz Akadémia által finanszírozott kutatás eredményeképpen három, nyenyec eredetűnek vélt jelenséget tárgyal az izsmai komi észak-szibériai változatában: a farkas körülírással elnevezéseit, az 'ül' ige lokatív kopulaként való használatát és a magánhangzókapcsolatoknak *j* és *v* hiátustöltővel való feloldását. Mindhárom jelenség ismert a hantiban is, ezért feltehetőleg nem egyszerű nyenyec–komi kapcsolatról van szó, hanem olyanról, melyben a hanti is szerepet játszott.

⁷ A glosszázást Salánki Zsuzsának köszönöm.

⁸ A példamondatok fordítását akkor is magyarul adom meg, ha az eredetiben más (német vagy orosz) nyelvűek.

idején adódott tovább az északi hanti nyelvjárásba. Riese elméletének az alapja az, hogy a *ke* és grammatikalizálódott változatai megtalálhatók az összes manysi nyelvjárásban, a hanti nyelvjárások közül viszont csak az északiban.

3.3. A *ke* partikula a manysi nyelvjárásokban

Munkácsi Bernát 1888-89-ben bejárta majdnem az egész manysi nyelvterületet, és páratlanul gazdag anyaggal tért haza. Folklor szöveggyűjtését 1892–96 között négy kötetben adta közre, de közben 1894-ben megjelentetett egy részletes nyelvtani leírást is hat nyelvjárásról (északi, közép- és alsó-lozvai, pelimi, kondai, tavdai). A déli (tavdai) nyelvjárás kivételével mindegyikben beszámol a *ke* és fonetikai változatainak (*kē, t'e, kel, -ketal, kēt, kētal, -k, -kāt, kāt*) előfordulásáról. Ezekre a szóalakokra különböző terminusokat használ, például „hátnjáró particulák” (1894: 36), „szóhoz simuló kötőszócskák” (123), „szóhoz simuló mondatkötők” (217), „mondatszerkesztő határozók” (249). A partikulák említésén kívül mindegyik nyelvjárás leírásakor szót ejt „föltételhatározó” vagy „föltételkifejező” gerundiumokról, melyek szintén *-k-* elemet tartalmaznak (1894: 46–47, 130, 170, 226, 295).

Munkácsi Bernát mellett Artturi Kannisto volt, aki még élő nyelvként tudta kutatni az összes manysi nyelvjárást. Mára csak az északi nyelvjárásnak maradtak beszélői, a többi nyelvváltozatot a 19. századi feljegyzésekből ismerjük. Az északi manysi specialistái közül jelen tanulmányban Kálmán Bélára (1976ab) és E.I. Rombandeevára (1973) hivatkozunk. Honti László a Munkácsi és Kannisto szövegek alapján rekonstruálta a tavadai (1975) és a pelimi (1980) nyelvjárás ige- és főnévragozását. Előbbi a déli, utóbbi a nyugati csoportba tartozik. Ulla-Maija Kulonen a keleti csoportba tartozó kondai nyelvjárás nyelvtanát írta meg A. Kannisto szövegei és nyelvtani feljegyzései alapján (1990). Az alábbiakban a tőlük vett példákkal illusztrálom a *ke* partikula sorsát. Vizsgálódásaim alapját Riese (1981, 1984) és Bakró-Nagy (2006) tanulmányai adták, de végül tőlük részben eltérő következtetéseket fogalmazok meg.

Bakró-Nagy Marianne (2006) is megállapította, hogy a déli nyelvjárás kivételével mindenütt megtalálhatók a *ke* partikula változatai. Úgy találta, hogy szórendi helyét tekintve az északi manysi áll legközelebb a komihoz: mindkettőben az a gyakori, hogy a partikula valamely ige előtti mondatrészt követ, feltehetőleg a fókuszot. A (8) mondatban ez a tárgy:

- (8) északi manysi (Kálmán 1976b: 64)
<i>min-ne</i>	<i>mā-ŕ'e</i>	<i>ōhšē-γn,</i>	
megy.PTC.PRS	föld-ha	birtokol-PRS.2SG	
<i>ta minē-γn,</i>	<i>āŕim-ŕ'e</i>	<i>ta olē-γn!</i>	
DET	megy-IMP.2SG	NEG.PRED-ha	DET él-IMP.2SG
- 'Ha van hova menned, menj oda, ha nincs, élj itt!'

A fókusz lehet határozó is (9):

- (9) nyugati (közép-lozvai) manysi (Munkácsi 1984: 123)
kērt-kel khajt-uχ tan-γ-ēn, tū joχta-l-n!
 valóban-ha fut-INF akar-PRS-2SG DET utolér-OBJ-IMP.2SG
 'Ha igazán futni akarsz, érij engem utol.'

A feltételes partikula az udmurthoz (7) hasonlóan a manysiban is a tagadószó és az ige közé ékelődik (10):

- (10) északi manysi (Kálmán 1976a: 53)
at ke wāγ-l-ən, am lāw-ēγ-um.
 nem ha tud-OBJ-2SG én mond-PRS-1SG
 'Ha nem tudod, én megmondom.'

Ha a feltételes mellékmondat csak igét tartalmaz, a partikula természetesen azt követi (11):

- (11) keleti (kondai) manysi (Kannisto–Liimola 1955: 284)
χáśś-ən- kūt, jāl-n.
 tud-2SG ha megy-IMP.2SG
 'Ha tudod, menj.' (idézi Riese 1984: 82)

Mint fentebb már említettem, Munkácsi arról tudósít, hogy mindegyik nyelvjárásban lehet találkozni az igealak belsejébe beékelődött partikulával is. Ezeket az alakokat ő gerundiumnak nevezi. Jellemzőjük a *-k-* elemű (feltételes igenév)képző és az ágensjelölő szuffixumok. Az északi manysiban ehhez még *-t* locativusrag is járulhat (12), de létezik határozórag nélküli alak is (13):

- (12) északi manysi (Rombandeeva 1973: 146)
min-kē-m-t – sorum, at min-kē-m-t – sorum.
 megy-ha-1SG-LOC halál NEG megy-ha-1SG-LOC halál
 'Ha elmegyek, meghalok, ha nem megyek el, meghalok.'

- (13) északi manysi (Munkácsi 1894: 47)
ānəm-nəl nomt kiss-kē-n, am naηən χuml'ə lāwi-l-əm?
 1SG-ABL tanács keres-ha-2SG 1SG 2SG.DAT hogyan mond-OBJ-PRS.1SG
 'Ha tanácsot kérsz tőlem, hogyan mondjam meg neked?'

Munkácsinak van példája a nyugati nyelvjárásból is (14):

- (14) nyugati (közép-lozvai) manysi (Munkácsi 1894: 130)
tī pāt-kē-n, mänä mänəślə-ni-l-əm.
 DET esik-ha-2SG milyen szaggat-COND.OPT-OBJ-PRS.1SG
 'Ha ide esel, de nagyon megszagatnálak.'

A szintén nyugati csoportba tartozó pelimi nyelvjárás leírásakor Honti László kevésnek tartotta anyagát ahhoz, hogy világos képet rajzoljon erről a jelenségről: „Mivel a conjunctivusra csak kevés adatot ismerek, egyelőre nem vállalkozom a leírására, továbbá lemondok az ige testébe időjel nélkül beolvadt *-kə ~ keē* ’wenn’ elemmel képzett conditionalis bemutatásáról is” (Honti 1980: 197).

A keleti nyelvjárásban a (13)–(14)-hez hasonló szerkezeteket találunk:

(15) keleti (kondai) manysi (Kannisto–Liimola 1955: 658)

ām nān at ŋot-kə-m, tət jal äl-now-n.

1SG 2SG.ACC NEG segít-ha-1SG itt le öl-COND.OPT.PASS-2SG

’Ha én nem segíték neked, megölnének téged.’

A. Kannisto anyagát elemezve Ulla-Maija Kulonen arra az eredményre jutott, hogy a kondai manysiban két feltételes mód van (finnül konditionaali): az egyik az *-n-* elemű, melyet jelen időben használ a kondai manysi, a másik a *-k-* elemű, mely a múlt idejű igealakhoz kapcsolódik (1990: 156–164). Valójában az *-n-* elemű morféma az északi nyelvjárásból is ismert feltételes módjel (*mən-n-ī* megy-COND.OPT-PRS.3SG ’menne’), a *-k-* (*k ~ kāt*) elemű alak pedig a feltételes partikula agglutinálódott változata, tehát a reális feltételt megfogalmazó mellékmondat állítmánya. Attól függetlenül, hogy a partikula a múlt idejű igealakhoz kapcsolódik, a jelentése lehet jelen idejű (16):

(16) keleti (kondai) manysi (Kulonen 1990: 160)

toχ woār-s-ən-kāt nāŋnān jāmās oāt jəmt-i.

így csinál-PST-2SG-ha 2SG.DAT jó NEG válik-PRS.3SG

’Ha így teszel, neked nem lesz jó.’

A déli (tavdai) nyelvjárásban szintén a múlt idejű igealakhoz kapcsolódik a partikula, de a morfémaak sorrendje megváltozott: az igei személyragok a partikulát követik (17):

(17) déli (tavdai) manysi (Honti 1975: 45)

ji-skū-n

jön-COND-2SG

’ha jössz’

Ezt a szóalakot Honti ragozott igeként kezeli, melyben a *ke* partikula az *-s-* múltidő jellel összekapcsolódva igei módjellé vált. Megjegyzi, hogy az igealak viszonylag fiatal voltára az utalhat, hogy nincs külön alanyi és tárgyias ragozási sora (Honti 1975: 45). Ezt a megjegyzését egyetértően idézi Riese (1984) és Bakró-Nagy is (2006). Viszont arról is írt Honti, hogy a formálisan múlt idejű alak a kontextustól függően jelen- és múlt időre egyaránt utalhat. S azt is megjegyzi, hogy ezek az igealakok csak mellékmondatok állítmányaként fordulhatnak elő,

hogy jelezzék a főmondat állítmányában megnevezett cselekvés feltételét⁹. Van tehát egy igetöhöz kapcsolódó morfémator, mely azon kívül, hogy kifejezi az alany számát és személyét, egyéb igei kategóriák kódolására képtelen, és nem állhat főmondatban, csak mellékmondatban – azaz úgy viselkedik, mint egy igenév. Akkor miért nem hívhatjuk igenévnek/gerundiumnak úgy, ahogyan Munkácsi is tette?

A tavadai igealak atipikus voltát mutatja az is, hogy akár passzív ragozású, múlt idejű alakhoz is tapadhat a partikula:

(18) déli (tavdai) manysi (Munkácsi 1894: 295)

juni-päl joxt-us-k-əu ju-tī-wu.
 hátul-felé elér-PASS.PST-COND-1PL be-eszik-PASS.1PL
 'Ha utolér, felfal minket.'

Ennek a mondatnak egy változata előfordul Kannisto kondai anyagában (19). Itt tárgyias ragozású az igealak, de a feltételelességre utaló elem a végén helyezkedik el, mint a (16) mondatban:

(19) keleti (kondai) manysi (Kulonen 1990: 161)

tāw mōānəw jət-joxt-s-ān-k āl-γ-ān.
 3SG 1PL.ACC után-ér-PST-OBJ.3SG-ha öl-PRS-OBJ.3SG
 'Ha ő utolér, megöl minket.'

3.3.1. Tatár hatás a tavadai manysiban?

A tatár hatás lehetőségét először Honti László vetette fel, mondván, hogy a tavadai igealak formájának és funkciójának kialakulását „nyilvánvalóan befolyásolta” a tatár feltételes *sä, sa* (1975: 44)¹⁰. Ő hivatkozott először Nicholas Poppe: *Tatar Manual* című chrestomathiájára, megjelölve az oldalszámot is (1963: 61). Innen másolt ki Riese egy tatár adatot: *kara-* 'to look', *kara/sa/m* 'if I look' (1981: 388). Ezt az igealakot idézte későbbi munkájában is, de a jelenséggel kapcsolatban óvatosan fogalmazott: „Nagyon valószínű, hogy túl messzire vinne az a feltételezés, hogy a tavadai manysi feltételes mód tatár hatás alatt alakult ki, azt viszont feltehetjük, hogy kialakulását erősítette a szomszédos nyelv”¹¹ (1984: 98). Ennél sokkal egyértelműbb Bakró-Nagy szóhasználata: „Tekintettel arra, hogy a környező tatár nyelvi változatokban a fentivel megegyező szerkezetet található, nagyon is valószínűnek látszik a következtetés, mely szerint a tatárral egyébként is nyelvi kapcsolatokat mutató déli manysi a mintát kölcsönözte” (2006).

⁹ „Im Tawda-Wogulischen können die Verbformen des Konditionals nur als Predikate von Satzgefügen vorkommen, und sie weisen auf die Bedingung der im Prädikat des Hauptsatzes genannten Handlung hin”.

¹⁰ „Bei der Entstehung seiner heutigen Form und Funktion wurde er offenbar vom tatarischen Konditional *sä, sa* beeinflusst.”

¹¹ „It would very likely go too far to assume that the Tavda conditional mood arose under the influence of Tatar, but one can safely assume that the Tavda mood was reinforced by the neighboring language.”

De mennyiben egyezik meg a tatár és a manysi szerkezet? A Poppe féle tankönyvből kimásolt adatot Bakró-Nagy a következő módon glosszázza és fordítja:

(20) tatár (Bakró-Nagy 2006)

kara-sa-m
néz-ha-1SG
'néznék'

A morfológiai elemek között félrevezető a *ha* kötőszó szerepeltetése, ugyanis a *-sa-* elem az ótörök időktől fogva módjel, s a török nyelvekben *sa* alakú partikula sincs¹². A 'néznék' fordítás is helytelen, hiszen nem irreális, hanem reális feltételről van szó, helyesen 'ha nézek', úgy amint az eredeti forrásban is szerepel (Poppe 1963: 61). A tatár minta tehát csak annyiból lehetett hatással a tavidai alakra, hogy a nyelv nem analitikus módon, partikulával jelöli a reális feltételt, hanem az ige(névi) alakba beékelődött morfémával. A tatárban viszont a jelen idejű tőhöz kapcsolódik a módjel, arra tehát továbbra sincs magyarázat, hogy a tavidában miért a múlt idejű alakból jött létre a feltételes módú ige vagy igenév. S mivel a tavidai nyelvjárás sajnos kihalt, a szóalak valódi funkcióját sem tudjuk ellenőrizni.

Összefoglalva: a manysi nyelvjárások esetében a komi *ke* partikula átvételével kapcsolatban globális kódolásról beszélhetünk, hiszen a hangalakkal együtt a funkciót is átvették a nyelvek, bár maga a hangalak variálódott az egyes nyelvjárásokban. A feltételes partikula utóbb mindegyik nyelvjárásban grammatikalizálódott, de különböző fokokon: vagy csak hozzátapadt a ragozott igehez, vagy a morfémák sorrendjét megváltoztatva beékelődött az igealakba, igenévképzővé (esetleg igei módjellé) vált. Ha ebben szerepe volt a tatár hatásnak, csak annyiban, hogy a reális feltétel a tatárban is ragozott igével fejeződik ki. Két szomszédos szintetikus nyelv erősítheti a bennünk zajló szintetizálódási (grammatikalizációs) folyamatokat. A mintakölcsönzés tényével a tavidai manysi esetében én azért nem számolnék, mert a tatár jelen idejű alakkal szemben a manysiban múlt idejű igealak áll.

3.4. A *ke* partikula a hanti nyelvjárásokban

A hanti nyelvjárások közül az északiban jelenik meg a permi eredetű partikula, *ki* alakban. Hasonlóan a manysi nyelvhez, fókuszhelyzetben lévő mondatrészek után áll, ami lehet például tárgy (21):

---

¹² Ezt a fontos információt Czentrár Andrásnak köszönöm.

(21) északi (kazimi) hanti (Kaksin 2007: 121)

χo jām amp ki tāj-l,
 férfi jó kutya ha birtokol-PRS.3SG
taś tāj-ti wēr-l ken.
 rénnáj tart-PTC.PRS dolog-3SG könnyű

'Ha az embernek jó kutyája van, könnyű dolog a rénszarvastartás.'

Az északi hanti esetében tehát feltehetőleg globális kódmásolás történt, de eredetileg talán manysi közvetítéssel, amit később erősíthetett a szomszédságban beszélt komi nyelv hatása. A keleti és déli nyelvjárásokban viszont nem találkozunk feltételt jelző *ke ~ ki* partikulával. Karjalainen déli hanti gyűjtésében néhány példa erejéig felbukkan a *ke* partikula, de nem a feltételesség, hanem a bizonytalanság kifejezésére (22). Ez részleges kódmásolás, mert csak a szóalak került át a nyelvbe, megváltozott jelentéssel.

(22) déli hanti (Karjalainen–Vértes 1964: 85)

nōη mən-t-an ke
 2SG megy-PRS-2SG mintha
 'te mintha elmennél / talán elmész'

A komi feltételes partikula némileg grammatizálódott változatát sejthetjük viszont abban a szurguti hanti szerkezetben, melyben a személyraggal ellátott folyamatos melléknévi igenévhez kapcsolódik egy *ka* elem (23):

(23) szurguti hanti (Csepregi 2017: 176)

ma ilə mən-t-am ka tūñəη-qə ti wāl-l-ən.
 1SG el megy-PTC.PRS-1SG ha boldog-TRANSL DET él-PRS-2SG
 'Ha/amikor én elmegyek, boldogan fogsz élni.'

Szükséges azonban megjegyezni, hogy a *-ka* elem kizárólag igenév után jelenik meg, ragozott igéhez vagy más szófajhoz nem kapcsolódik. A reális feltételt azonban egyéb módokon is ki tudja fejezni a szurguti hanti: feltételes igenévvel (24), ragozott igével és *quntə* kötőszóval (25), valamint lokatívuszragos igenévvel (26).

(24) szurguti hanti (Karjalainen–Vértes 1964: 269)

mən-η-am
 megy-COND-1SG
 'ha elmegyek'

A keleti nyelvjárások közül a szurgutiban az *-η*- elemű igenév a 19. század végén már kiveszőben volt. Karjalainen két adatközlője közül csak az egyikük használta. A másik adatközlő következetesen a *quntə* 'mikor' jelentésű kérdő- ill. kötőszóval szerkesztette a feltételes mondatnak a feltételt tartalmazó tagmondatát (25):

(25) szurguti hanti (Karjalainen–Vértes 1964: 269)

mən-l-əm   quntə, tu-l-em.
 megy-PRS-1SG mikor visz-PRS-OBJ.1SG
 'Ha elmegyek, elviszem.'

A befejezett melléknévi igenév lokatívuszraggal ellátva nemcsak időhatározói, hanem feltételes mellékmondatokban is állhat:

(26) szurguti hanti

ma   mən-m-am-nə
 1sg   megy-PTC.PST-1SG-LOC
 'ha/amikor elmegyek...'

Az is előfordulhat, hogy egy mondaton belül kétféle szerkezettel fejeződik ki a reális feltétel. A (27) mondatban a *ka* igenévhez, a *quntə* véges igéhez kapcsolódik:

(27) szurguti hanti (Honti 1978a: 136)

tõm jãqə   jõγət-t-an   ka,
 DET haza   érkezik-PTC.PRS-2SG   ha
l'al'   əkt-l-ən   quntə, qyń   patlə-mtə-γat.
 hadsereg   gyűjt-PRS-2SG   mikor   betegség esik-MOM-IMP.3SG
 'Ha hazaérsz, és ha fegyveres csapatot gyűjtesz, betegség leljen meg.'

A déli hanti nyelvjárásban is *-ŋ-* elemű feltételes igenevet jegyeztek fel a kutatók a 19. század végén (28). Mivel ezt a nyelvjárást ma már nem beszélik, csak találgatni tudunk, hogyan alakult volna a sorsa az igenévnek: megmaradt volna, vagy mint a szurgutiban, felváltotta volna egy analitikusabb szerkezet?

(28) déli hanti (Karjalainen–Vértes 1964: 85)

tam χat   mənə-ŋ-em,   mən-t-am.
 ez   nap   megy-COND-1SG   megy-PRS-1SG
 'Ha ma elmegyek, akkor megyek (=indulok).'

A (25)–(26) mondat kapcsán két kérdés merül fel: 1) mi köze van egymáshoz az időhatározó és a feltételes mondatoknak 2) hogy kerül egy kérdőszó az ige mögé?

Az első kérdésre könnyű a válasz, ugyanis e két mondatfajta minden nyelvben közel áll egymáshoz szemantikailag. Az obi-ugor nyelvekben is előfordulnak olyan feltételesként is értelmezhető mondatok, melyekben nem feltételes partikula, hanem 'mikor' jelentésű kérdőszóból alakult kötőszó áll a tagmondat élén (29):

(29) északi (szinjai) hanti (Ruttkay-Miklián 2010)

χun   ůna jıs-l-ən,   kũććə-l-aj-ən.
 amikor bor   iszik-PRS-2SG   megrészegeedik-PRS-PASS-2SG
 'Amikor bort iszol, megrészegegedsz.' (idézi Sipos 2015: 217)

Ez a mondat így is fordítható: ha bort iszol... Az északi nyelvjárásokban az '(a)mikor' jelentésű szó mindig a mondat élén áll. Hasonlóképpen a szurgutiban is a mondat élén áll a *quntə* 'mikor', ha kérdőszóként (30) vagy időhatározó kötőszóként a (31) szerepel.

(30) szurguti hanti
quntə mən-l-ən?
 mikor megy-PRS-2SG
 'Mikor mész el?'

(31) szurguti hanti
quntə mən-l-ən, ...
 mikor megy-PRS-2SG
 'Amikor elmész, ...'

A (25) mondatban viszont azt látjuk, hogy 'ha' kötőszói jelentésben a *quntə* elem az ige mögé, azaz a feltételes tagmondat végére kerül. És itt térünk vissza a fenti két kérdés közül a másodikhoz. Ebben a szórendi váltásban szerepe lehet a komi eredetű, hátravetett modális partikulának, ez a kötelező szórend a (23) mondatban is. Hasonlóképpen a déli és keleti manysiban is egyre gyakrabban került a partikula az ige mögötti helyre, ami elősegítette a szuffigálódását is. Ennyiben befolyásolhatta – áttételesen – a komi szintaxis a szurguti hanti feltételes mondat szórendjét.

A másik erősítő tényező az, hogy bizonyos modális partikulák szórendi helye szintén az ige mögött van: az irreális feltételt kifejező északi hanti *loln* (*lülən, lələn, tətən*), déli hanti *adaŋ* (*ātaŋ, ādaŋ*), keleti (vahi) hanti *töŋ* (Riese 1982: 233, 238). Ami viszont szurguti specialitás: a 'mikor/amikor' jelentésű elem az összes többi nyelvjárásban a tagmondat élén áll, egyedül a szurgutiban kerül a feltételt tartalmazó tagmondat állítmánya, azaz igéje mögé.

A nyelvi változás nem kíméli a feltételes mondatokat sem: mind a komiban, mind a hantiban megjelentek az orosz eredetű *jesli* 'ha' kötőszók is, akár magukban, akár a feltételes partikulával együtt. Sipos Mária (2014) egy színjai hanti beszélőnek a 2000-es évek elején felvett mondatai között talált ilyet:

(32) északi (színjai) hanti (Sipos 2014: 111)
χulm-a, jesli χuləm juš.
 három-LAT ha három út
 'Háromfelé [ágazik el], ha három út van.'

Ugyanennek az adatközlőnek a beszédében, bár ritkán, de előfordul a dupla jelölés is, azaz a mondat élén az orosz jövevény kötőszó áll, a belsejében a feltételes partikula (*jesli ... ki*). Szintén előfordul az időhatározói vagy helyhatározói kötőszóval kombinált *ki* (*χön* '(a)mikor' ... *ki, χōta* '(a)hol' ... *ki*). Hasonlóan a (22) mondatban bemutatott, déli hanti használathoz, a színjaiban is kibővült a *ki* partikula jelentése, alkalmas a valószínűség kifejezésére is (Sipos 2014: 114).

4. Orosz hatás a szintaxisban

A hanti nyelvterület központja, ahol a három nagy nyelvjárás csoport találkozik, az Ob és az Irtis összefolyása. Mivel ez a hely víziúton három irányból megközelíthető, az oroszok a 16. században itt alapítottak várost, melyet egy hanti fejedelem, Szamar után Szamarovónak neveztek el. Ez a város lett 1930-tól az obi-ugorok közigazgatási és művelődési központja előbb Osztjako-Vogulszk majd Hanti-Manszijszk néven. Az orosz hatás is itt, az Irtis és mellékfolyói (Konda, Demjanka, Tavda) partján beszélt hanti és manysi nyelvjárásokban jelent meg először. Élénk kapcsolat alakult ki a helyiek és az orosz kereskedők között, a vidék pedig alkalmas volt a magasabb életszínvonalat biztosító földművelő és állattartó gazdálkodásra. Reguly Antal már a 19. század közepén érzékelte az oroszosodás veszélyét (a kondai manysi fejedelem unokája már csak néhány szót tudott anyanyelvén), s ezt tapasztalták a századfordulón ott járt magyar és finn kutatók is. A nyelvcsere (oroszra, kisebb részben tatárra) nagyjából a 20. század közepére ment végbe ezen a vidéken. A K. F. Karjalainen által a 19. század végén feljegyzett szövegek (Karjalainen–Vértes 1975) is tartalmazznak orosz eredetű szavakat. Ezek egyrészt reáliák, olyan főnevek és igék, mely fogalmak az orosz hódítással együtt jelentek meg a helyiek gondolkodásában. Másrészt olyan szavak, melyekre a szintaxis változása miatt, valamint pragmatikai okokból volt szükség. Ez utóbbiakat két csoportra osztottam, a kötőszók, valamint a modális partikulák és modalitást kifejező szószerkezetek csoportjára (Csepregi 1996, 1997).

Az orosz eredetű kötőszók (*što* < *что* 'hogy', *štoŋi* < *чтобы* 'azért, hogy', *ili* < *или* 'vagy', *toli* < *толи* 'vagy', *šotaki* < *еще маку* 'mégis' stb.) azt jelzik, hogy a mondat szerkezettel együtt a kötőszót is átvette a beszélő. Az obi-ugor nyelvek szintaxisára ugyanis az egy finit igét tartalmazó, az alárendeléseket igeneves szerkezetekkel kifejező mondat volt a jellemző. A több finit igét tartalmazó, analitikus mondat szerkezethez – mely akár belső fejlődéssel is létrejöhetett – szükség volt kötőszókra, ezt kínálta az orosz nyelv. Tárgyi mellékmondat a *što* < *что* 'hogy' kötőszóval:

(33) déli hanti (Karjalainen–Vértes 1975: 43)

man manə sem-γət-am-at woj-em,
 1SG 1SG szem-DU-1SG-INSF lát.PST-OBJ.1SG
što təw utəp tipə-nə oms-ot.
 hogy 3SG sátor belső-LOC ül-PST.3SG
 'Én a saját szememmel láttam, hogy a sátorban ült.'

Célhatározói mellékmondat a *štoŋi* < *чтобы* 'azért, hogy' kötőszóval:

(34) déli hanti (Karjalainen–Vértes 1975: 11)

jōχ ti nəŋ-ot štoŋi χetit-at-nə at ajet-t-aj.
 be DET fut-PST.3SG hogy unoka-PL-LOC NEG észrevesz-PRS-PASS.3SG
 'Beszaladt, hogy az unokák ne vegyék észre.'

Az egyszerű modális partikulák (*tol'ko* < *только* 'csak', *pošti* < *почти* 'majdnem', *ešo* < *ещё* 'még', *uš, üš* < *уже* 'már', *wopse* < *вообще* 'általában', *latno* < *ладно* 'rendben' stb.) még nem borítják fel a hanti mondatszerkezetet. Viszont számos elem morfológiailag jelöletlenül került át a hantiba úgy, hogy elveszítette az oroszban betöltött funkcióját, de nem illeszkedett a hanti mondatszerkezetbe sem. Lássunk néhány példát! A (35) mondatban az orosz *можем* 'lehet, tud' ige veszi át a 'talán' jelentésű partikula szerepét:

(35) déli hanti (Karjalainen–Vértes 1975: 43)

təw mošot ənt u-tot tətə.
3SG lehet NEG van-PST.3SG itt
'Ő talán nem volt itt.'

A *можем* az oroszban 3SG személyű ige, de a hanti mondatban a *mošot* nem ige-ként szerepel. A (36) mondatban viszont ugyanez az ige megőrzi segédigei szerepét, és 2SG személyű jelentését, de nem a hanti, hanem az orosz igeragozási paradigmába illik:

(36) déli hanti (Karjalainen–Vértes 1975: 36)

təw kem-nə as jəčə-ja mošəš nopət-ta.
az kívül-LOC Ob közép-LAT tudsz sodródik-INF
'Azután el tudsz úszni az Ob közepére.'

A (37) mondatban *he pad* 'nem örül' kifejezés 'bosszús, mérges' jelentésű. Az utána álló, *jə-* 'válík vmivé' ige bővítményeként jelenik meg. A *jə-* ige vonzata (transz)latívusz, a hanti szintaxis szerint a bővítményen meg kellene jelennie a latívusz ragnak, de ez nem történik meg. Az idegen szó morfológiailag jelöletlenül került a mondatba.

(37) déli hanti (Karjalainen–Vértes 1975: 41)

ike-t ʎe rat jəw-mən nəχ ti omt-ot.
férj-3SG nem_örül válík-GER fel ím ül-PST.3SG
'A férje mérgesen felült.'

A (38) mondatban viszont az orosz vonzat kölcsönződött a hanti mátrixmondatba. A *мне некогда* 'nem érek rá, nincs rá időm, lit. nekem nincs mikor' szerkezet második tagja került az állítmány helyére, a hanti személyes névmás pedig az orosz mintát másolva datívuszba került.

(38) déli hanti (Karjalainen–Vértes 1975: 105)

manem maɣjəŋk te-ta ʎekowta.
1SG.DAT méz víz eszik-INF nincs_mikor
'Nekem nincs időm mézsört inni.'

Az állítmány helyére kerülhet a давай 'nosza, gyerünk' módosítószó is (most nem foglalkozunk azzal, hogy az oroszban ez eredetileg 'adj' jelentésű, felszólító módú ige volt). A hanti mondatban viszont egy 'elkezd' jelentésű ragozott ige helyét foglalja el. A hanti mondatban az igei állítmánynak számban és személyben egyeztetődnie kellene az alannyal, ez itt nem történik meg. A nem-ige *tawaj* viszont bővül egy főnévi igenévvel, mely valójában igei bővítmény, és melynek a szórendi helye nem a mondat végén, hanem az igei állítmány előtt lenne:

(39) déli hanti (Karjalainen–Vértes 1975: 51)

tʰaŋge urt tawaj jaɣət-ta.

Tyange hős nosza merit-INF

'A Tyange hős elkezdte merni [a vizet].'

Nehéz eldönteni, hogy a (35)–(39) mondatokban jövevényszavakról vagy kódkeveredésről van-e szó. Azt sem tudjuk, hogy ezek a kódváltások és kódkeveredések vezettek-e rendszerszerű nyelvi változásokhoz, mert a 19. század vége után nem vizsgálták a déli nyelvjárásokat, s mire újra eljutottak volna a kutatók az Irtis és mellékfolyói vidékére, addigra a hantik nyelvet váltottak. Ugyanez áll a manysi beszélőkre is (Sherwood 1997).

Száz évvel később, amikor hantik és manysik újabb csoportjait fenyegeti a nyelv váltás veszélye, hasonló tapasztalatokról számolnak be a kutatók. Általánossá vált a kódkeveredés, de ez nem rendszerszerű változáshoz, hanem nyelvvesztéshez vezet (Németh 2018). Az újságnyelvben, mely a nyelvi tervezés jó terepe, megjelennek a neologizmusok, például az orosz mintát másoló névutók (Schulze 1997), de ezeknek minimális a hatása a beszélt nyelvre.

Egyébként is, mivel az obi-ugor nyelvek tipológiailag igen különböznek az orosztól, kisebb az esélye a morfológiai és szintaktikai átvételnek (Thomason – Kaufman 1988). A közelmúltban kutatás tárgya volt az egyik tipikus orosz nyelvi jelenség, a folyamatos és befejezett aspektus megkülönböztetése a hantiban. Kiderült, hogy a megkülönböztetés nem következetes, s nem az igekötők átvételében, hanem az igeképzők használatában jelentkezik (Gugán – Csepregi 2010). Az orosz hatás leginkább a szórendben érvényesül, a nem igevégi mondatok terjedésében (Asztalos – Gugán – Mus 2017).

5. Orosz hatás a hangtanban

Az oroszral összehasonlítva az obi-ugor nyelvek mássalhangzórendszerére nagy vonalakban az a jellemző, hogy hiányoznak a zöngés zárhangok és szibilánsok, a *w* ejtése bilabiális és nincs zöngétlen párja, az *n* és a *č* ejtése pedig kakuminális. Ezen kívül, hasonlóan többi nyelvrokonunkhoz, az obi-ugorok sem kedvelik a szóeleji mássalhangzótorlódást. Ezért eredetileg ezek a nyelvek hanghelyettesítéssel vették át az orosz jövevényszavakat, a szóeleji mássalhangzótorlódást pedig feloldották. A stratégia mindenütt azonos volt – időben és térben két egymástól távoli nyelvjárást említve – azonos módon ment végbe a déli manysiban a 19. század végén (Bakró-Nagy 2018) és az északi hantiban száz évvel később (Onyina

2009). Ma, a kétnyelvűség korában a beszélők artikulációs bázisa alkalmas mindkét nyelv fonémáinak a kiejtésére. A helyesírási szabályzatok előírják, hogy az orosz jövevényszavakat írásban az orosz helyesírás szerinti formájukban kell használni. Amit a fonetikusok változásként említenek, az az *n* és a *č* kakuminális ejtésének eltűnése.

Megfigyelhető azonban a hantiban egy hangtani változás, melyben szerepet játszhatott a külső orosz nyelvi környezet. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a nyelv folyamatosan változik, akár nyelven belüli stimulusokra reagálva, és ez a fonetikában is megnyilvánulhat. Ennek az alább bemutatandó változásnak azonban lehet, hogy nemcsak lingvisztikai, hanem szociológiai oka is van.

A hanti nyelvjárásokban érdekesen oszlik meg a finnugor alapnyelvi **l* és **s* hangoknak (protohanti **l* és **l*) a képviselője. A legészakibb és legkeletibb nyelvjárásokban (obdorszki és vahi) ez *l* hangban esett egybe (kivéve a vaszjuganiban, ahol **s > j* változás ment végbe). A központ felé közeledve, a szomszédos északi és keleti nyelvjárásokban (kazimi és szurguti) a zöngétlen spirantikus *l* győzött, a központi (az Ob és Irtis összefolyása közelében levő serkali és szalimi), valamint a déli nyelvjárásokban pedig egységesen *t* hang felel meg a két alapnyelvi hangnak. Mindez párhuzamosan érvényes a palatális **l'* fejleményeire is, azaz északról illetve keletről a központ felé haladva *l'*, *l'* és *t'* megfelelésekkel találkozunk (Csepregi 2014).

Az *l > t* változás a déli hantiban a 18. század közepére tehető (Gulya 1998). A hanti dialektológiában az is ismert tény, hogy az átmeneti nyelvjárások, a serkali és a szalimi, bár morfológiailag az északi illetve a keleti csoportba tartoznak, ugyanúgy *t*-znek, mint a déli nyelvjárások. Az utóbbi időben azonban a *t*-zés egyre gyorsabban terjed mind keleti, mind északi irányba az Ob és mellékfolyói mentén. A változásnak feltehetőleg pszichológiai oka is van, ugyanis a *l* túlságosan idegenül hangzik orosz nyelvi környezetben. Ennek a zöngétlen spiránsnak az elején még egy zárfelpattanást is lehet hallani, s ejtése közben a nyelv két oldalán süvít kifelé a levegő. A 19. század végén Jankó János néprajzkutató, aki szavakat is feljegyzett, hármas betűkombinációval (tʃl) adta vissza ezt a hangot. Többen állítják, hogy a hanti beszélők a feltűnés kerülése végett cserélik fel a zöngétlen spiránst az oroszban is meglévő *t* hanggal. Gyermekotthonban felnőtt hanti ismerőseim mesélték, hogy akkor tértek át a *t* használatára, ha nem akarták, hogy a nevelők akár távolról is meghallják, hogy az anyanyelvükön beszélnek.

Összetett artikulációja miatt a spirantikus *l* ún. „nehéz” hang. Egyike azoknak, melyeket a kisgyermek utoljára tanul meg helyesen kiejteni. Az egyik általam ismert családban egy értelmi fogyatékos gyermek tízéves korában is *t*-ket ejtett ott, ahol a család többi tagja következetesen *l*-t. Arról persze nem is álmodhatunk, hogy akadna Szibériában olyan logopédus, aki a szurguti hanti hangok helyes ejtését gyakoroltatná a gyermekekkel. Az *l > t* változás azáltal is terjedhet, hogy kellő szakértelem híján az iskolákban sem figyelnek oda a helyes kiejtésre.

Nyugtathatnánk magunkat azzal, hogy ez természetes nyelvi folyamat. A nyelv jövője szempontjából azonban azért van okunk aggodalomra, mert a hanti

nyelvben mind a *t*, mind a *l* hang igen terhelt. Nemcsak a szókincsben gyakori mindkettő, hanem számos grammatikai morféma tartalmaz *-l-* és *-t-* hangot. Így az *l > t* változással sok homoním alak jön létre, ami szinte már a megértést is akadályozza (Csepregi 1998: 16). A *t*-zö nyelvjáráások többsége mára kihalt. Az ok természetesen összetett, de vajon milyen arányban kell homoním alakoknak lenniük egy nyelvben ahhoz, hogy képtelenné váljon a kommunikációra?

6. Távolabbi areális kapcsolatok

Tanulmányom befejező részében többféle értelemben is feszegetni próbálom a kereteket. Nem két nyelv érintkezéséről, hanem ezer kilométereket átívelő areális kapcsolatról lesz szó, egy olyan szemantikai párhuzamosság kapcsán, melynek forrása inkább az emberi gondolkodásban van, mintsem valamely konkrét nyelv szókincsében.

A két obi-ugor nyelvben, valamint a szölkupban van egy igekötő- ill. határozósópár, melyek bár etimológiailag nem függenek össze, jelentéseik egységesek:

(40) hanti *nik ~ nīk*, manysi *nāl(uw)*, szölkup *karr(ä)*

1. a folyóhoz lefelé; a partról a vízbe; a kikötőtől a csónakba; a mellékfolyótól a főfolyóba
2. le a hegyről; zárt területről szabad területre, folyóhoz, tóhoz, mocsárhoz
3. a tűzhelyre, tűz fölé (pl. fazekat akasztani), megfőz, megsüt
4. a ház belsejéből a bejárati ajtó felé

(41) hanti *utə~wutī*, manysi *pā(γ)*, szölkup *konnä*

1. a víztől, a folyótól v. a hajóból a partra v. parthoz; a parttól a szárazföld belsejébe;
2. a partmenti dombon fel; a part melletti falutól az erdő felé
3. a tűzhelytől, a tűztől el; tűzről levesz
4. az ajtótól a házba, a ház hátsó részébe (ahol a szent sarok van)

Ezeknek a viszonylag távoli jelentéseknek az összefüggését a szölkupban a magas partfalba vájt barlanglakásokkal magyarázták, melyekben a tűzhely a bejárat melletti mélyedésben volt (Kuznyecova et al. 1980: 272). Ez a kognitív háttér kiterjeszhető az Ob-vidék egyéb nyelveire is, és a metaforikus gondolkodás révén megmagyarázható, hogy a jelentések megőrződtek akkor is, amikor a lakóhelyek kikerültek a felszínre (Csepregi 2009). Amikor e kérdéssel foglalkoztam, sejtettem, hogy szélesebb összefüggései is lehetnek ennek a jelenségnek. Az erdei nyenyec és a ket nyelvre gyanakodtam, de nem jutottam elegendő információhoz. Viszont az én tanulmányommal szinte egyidőben jelent meg egy másik kutatás (Pevnev–Urmančieva 2008/2009), mely kiderítette, hogy több paleoázsiai és mandzsu-tunguz nyelvben ugyanilyen jelentésszerkezete van a vízzel és a tűzzel kapcsolatos mozgásokat kifejező határozószóknak. A szerzőpáros figyelmét elkerülte a manysi párhuzam, de számos további nyelvben felfedezték az általuk tüzes-vizes izopoliszémiának (огневодная полисемия) nevezett jelenséget. Ezek a paleoázsiai nyelvek a ket,

a gilják és az ainu, a mandzsu-tunguz nyelvek pedig a következők: evenki, even, nanaj, ulcsa, orok, udehe. Figyelemreméltó, hogy bár a jelenség egész Szibériára kiterjed, török és mongol nyelvek nem szerepelnek a listában.

Még ennél is távolabbi összefüggéseket sejtet E. Vajda (2013), amikor arról ad hírt, hogy néhány, Észak-Amerika nyugati partvidékén beszélt indián nyelv(család)ban szintén azonos kifejezésekkel írják le a vízzel és a tűzzel kapcsolatos mozgások irányait¹³. E nyelvcsaládok egyike a na-dene, melynek tlingit ágáról kimutatták az ázsiai eredetet (Fodor 1999: 1409). Ezen kívül szóba kerültek a vakas és a szalis nyelvek (magyar nevük forrása Fodor 1999: 1513, 1284).

7. Záró gondolatok

Az obi-ugor nyelveket beszélő népek számos más nyelvvel érintkeztek történelmük során. A több nyelven való kommunikálás ősidők óta a mai napig az életük része. Mindez nyomot hagyott a nyelvükön, ahogyan az ő nyelvük nyomait is fel lehet fedezni a szomszédos nyelvekben. Tanulmányomban csak néhány esetet mutattam be nyelvi kontaktusok következményeiből. A példák számát még lehetne bővíteni, ahogyan szorgalmasan bővítik is e nyelvek kutatói. Távolabbról vizsgálva a dolgot, az a kölcsönhatási folyamat, melynek az obi-ugorok részesei, évezredek óta kísér minden nyelvet.

A morfológiai rövidítések jegyzéke

ABL	ablatívusz
ACC	tárgyeset
ADESS	adesszívusz
COND	reális feltétel
COND.OPT	- <i>n</i> -elemű feltételes mód
DAT	részeshatározó
DET	determináns
DU	kettes szám
GER	határozói igenév képzője
INF	főnévi igenév képzője
IMP	felszólító mód
INSF	eszköz- és célhatározórag
LAT	latívusz

¹³ „The riverine directional systems of both families (Yeniseian and Na-Dene) share an unusual type of semantic conflation, whereby the directional meaning ‘down to the water’ and ‘out into open space’ also means ‘onto the fire’. Similarly, the antonym ‘up from the water to the forest’ and ‘back away from open space’ also means ‘away from the fire’, ‘up off of the fire’. Pevnev & Urmanchieva (2010) describe how the Yeniseian fire/water conflation apparently spread by analogy from Ket to the neighboring Uralic languages Selkup and Khanty, while Fortescue (2010: 105) notes that the corresponding Na-Dene system seems to have spread to the neighboring Northern Wakashan languages as well as to Thompson, a Salishan language spoken also south of Tlingit on the Pacific Northwest Coast” (Vajda 2013).

LOC	lokatívusz
MOM	momentán igeképző
NEG	tagadószó v. tagadó ige
NEG.PRED	állítmányi értelmű tagadószó
OBJ	tárgyas ragozás
PASS	passzívum
PL	többes szám
POSS	birtokos személyrag
PRS	jelen idő jele
PTC.PRS	folyamatos melléknévi igenév
PST	múlt idő jele
PTC.PST	befejezett melléknévi igenév
SG	egyes szám
TRANSL	transzlatívusz

Hivatkozások

- Asztalos Erika–Gugán Katalin–Mus Nikolett 2017. Uráli VX szórend: nyenyec, hanti és udmurt mondatszerkezeti változatok In: É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila–Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és diakronia 3*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK–Szt. István Társulat. Budapest–Piliscsaba. 30–62.
- Bakró-Nagy Marianne 2006. Grammatikai kölcsönzés és grammatikalizáció. A komi feltételes *ke* partikula a manysiban. In: Sipos Mária (szerk.): *Obi-ugorok a XXI. században*. Nyelvtudományi Intézet. Budapest. CD.
- Bakró-Nagy, Marianne 2018. Mansi loanword phonology: A historical approach to the typology of repair strategies of Russian loanwords in Mansi. In: Bartos, Huba–den Dikken, Marcel–Bánréti, Zoltán–Váradi, Tamás (eds.): *Boundaries Crossed, at the Interfaces of Morphosyntax, Phonology, Pragmatics and Semantics*. Studies in Natural Language and Linguistic Theory 94. Springer. 51–66.
- Csepregi Márta 1996. Orosz nyelvi hatás a déli osztják szintaxisban. In: Mészáros Edit (szerk.): *Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére*. József Attila Tudományegyetem. Szeged. 60–67.
- Csepregi, Márta 1997. Russische Einflüsse in der Südstjakischen Syntax. In: Hahmo et al. (hrsg.): *Finnisch-ugrische Sprachen in Kontakt*. Shaker Publishing. Maastricht. 71–77.
- Csepregi Márta 1998. *Szurguti osztják chrestomatia*. Studia uralo-altaica supplementa 6. Szeged.
- Csepregi Márta 2009. Egy obi-ugor igekötőpár – kognitív szempontból. In: Fancsaly Éva (szerk.): *Tanár és tanítvány. Írások Györke József és Hajdú Péter tiszteletére*. Studia Linguistica. Dialóg Campus. Pécs. 146–156.
- Csepregi Márta 2012. Akarat, kívánság, képesség, készség kifejezése a szurguti hantiban. In: Hyytiäinen, Tiina et al. (eds.): *Per Urales ad Orientem. Iter poliphonicum multilingue*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 264: 39–52.

- Csepregi Márta 2014. Az obi-ugrisztika egyik rejtélye. *Folia Uralica Debreceniensis* 21: 13–24.
- Csepregi, Márta [Чепреги, Марта] 2017. *Сургутский диалект хантыйского языка*. ОУИПИИР. Ханты-Мансийск.
- Fodor István (főszerk.) 1999. *A világ nyelvei*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Fortescue, Michael 2010. *Orientation Systems of the North Pacific Rim*. Museum Tusulanum Press. Copenhagen.
- Futaky, István 1975. *Tungusische Lehnwörter des Ostjakischen*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 10. Harrassowitz. Wiesbaden.
- Futaky, István 1979. Zur Frage der tatarischen Lehnwörter des Ostjakischen. *Finnisch-ugrische Mitteilungen* 3: 75–80.
- Gulya, János 1997/1998. Die Geschichte der /-Laute des Süd-Ostjakischen im 18. Jahrhundert. *Ural-Altäische Jahrbücher Neue Folge* 15: 43–63.
- Gugán Katalin–Csepregi Márta 2010. Orosz hatás az osztják aspektus- és akcióminőség-rendszerre. In: É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila (szerk.): *Nyelvelmélet és kontaktológia*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Piliscsaba. 149–168.
- Havas Ferenc–Csepregi Márta–F. Gulyás Nikolett–Németh Szilvia 2015. *Az ugor nyelvek tipológiai adatbázisa*. ELTE Finnugor Tanszék (utdb.elte.hu). Budapest. (Megtekintve: 2018-11-02).
- Honti László 1975. *System der paradigmatischen Suffixmorpheme des Wogulischen Dialektes an der Tawda*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Honti László 1978a. Tromagani osztják szövegek. *NyK* 80: 127–139.
- Honti László 1978b. Osztják–jurák lexikális kölcsönzések. *NyK* 80: 358–369.
- Honti László 1980. Kísérlet a pelimi vogul nyelvjárás ige- és főnévragozásának leírására. *NyK* 82: 191–222.
- Igušev, Evgenij [Игушев, Е. А.] 2010. Хантыйские семантические заимствования в коми языке. *Вестник Югорского государственного университета* 17: 42–46.
- Johanson, Lars 1992. *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten*. Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Gesellschaft an der Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main, 29/5. F. Steiner. Stuttgart.
- Johanson, Lars 2002. *Structural factors in Turkic language contacts*. Curson. London.
- Kaksin, Andrej [Каксин, А. Д.] 2007. *Казымский диалект хантыйского языка*. Полиграфист. Ханты-Мансийск.
- Kálmán Béla 1961. *Die russischen Lehnwörter im Wogulischen*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kálmán Béla 1976a. *Chrestomathia Vogulica*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kálmán, Béla 1976b. *Wogulische Texte mit einem Glossar*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kálmán Béla 1986. Über das obugrische Verb 'habeo'. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 10: 165–170.

- Kannisto, Artturi 1925. Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 17: 1–246.
- Kannisto, Artturi – Liimola, Matti 1951. *Wogulische Volksdichtung* I. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 101.
- Kannisto, Artturi – Liimola, Matti 1955. *Wogulische Volksdichtung* II. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 109.
- Karjalainen, Kustaa Fredrik–Vértes, Edith 1964. *Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 128.
- Karjalainen, Kustaa Fredrik–Vértes, Edith 1975. *Südostjakische Textsammlungen I*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 157.
- Kaškin, E. V.–Kuznecova, A. I.–Muravjov, N. A. [Кашкин Е. В., Кузнецова А. И., Муравьев Н. А.] 2015. Ижемские говоры ЯНАО: Диалектные и ареальные особенности. In: Кельмаков, В. К.–Титова, О. В. (ред.): *Пермистика 15: диалекты и история пермских языков во взаимодействии с другими языками*. Удмуртский университет. Ижевск. 148–155.
- Katz, Hartmut 1977. István Futaky: Tungusische Lehnwörter des Ostjakischen. *YuK* 79: 444–449.
- Kolpakova, Natalja [Колпакова, Н. Н.] 2000. Некоторые особенности выражения possessивных отношений в угорских языках. In: Сувиженко, Л. И. (отв. ред.): *Кафедра финно-угорской филологии: Избранные труды к 75-летию кафедры*. Издательство Санкт-Петербургского университета. Санкт-Петербург. 134–141.
- Korenych, Éva 1972. *Iranische Lehnwörter in den obugrischen Sprachen*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Korenych, Éva 1981. Iranian contacts during the period of Ugric division. In: Ortutay, Gyula (red.): *Congressus Quartus Internationalis Finno-Ugristarum III*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 70–76.
- Kulonen, Ulla-Maija 1990. Obinugrilaisten kielten syntaksin yhtäläisyyksistä. *Virtittäjä* 94/1: 49–54.
- Kulonen, Ulla-Maija 2007. *Itämansin kielioppi ja tekstejä*. Hilfsmittel für das Studium der finnisch-ugrischen Sprachen XV. Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsinki.
- Kuznecova, A. I.–Helimskij, E. A.–Gruškina, E. V. [Кузнецова, А. И.–Хелимский, Е. А.–Грушкина, Е. В.] 1980. *Очерки по селькупскому языку*. Издательство Московского университета. Москва.
- Munkácsi Bernát 1894. *A vogul nyelvjárások szóragozásukban ismertetve*. Ugor Füzetek 11. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- Németh Szilvia 2015. Birtoktulajdonító mondat szerkezete (északi manysi). In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/type/eszaki-manysi/birtoktulajdonito-mondat-szerkezete/psrprdadn> (Megtekintve: 2018-11-02).
- Németh Szilvia 2018. A manysi kódváltások osztályozása. In: Csepregi Márta–Salánki Zsuzsa (szerk.): *A többnyelvűség dinamikája*. ELTE Finnugor Tan-szék. Budapest. 81–114.

- Onyina, Szofja 2009. Az interferencia megnyilvánulása a hanti–oroszc kétnyelvűségben. *Folia Uralica Debreceniensia* 16: 91–97.
- Pevnev, A. M.–Urmanchieva, Anna Jurjevna [А. М. Певнев–А. Ю. Урманчиева] 2008/2009. Неординарная изополисемия в некоторых языках северной Азии. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 32/33: 519–556.
- Poppe, Nicholas 1963. *Tatar Manual*. Uralic and Altaic Series 25. Indiana University – Mouton. Bloomington – The Hague.
- Rédei Károly 1970. *Die syrjänischen Lehnwörter im Wogulischen*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Riese, Timothy 1981. Some Aspects of the Conditional Sentence in the Vogul Language. *NyK* 83: 383–393.
- Riese, Timothy 1982. The Conditional Sentence in the Ostyak Language. *NyK* 84: 229–243.
- Riese, Timothy 1984. *The Conditional Sentence in the Ugrian, Permian and Volgaic Languages*. Studia Uralica 3. Verband der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs. Vienna.
- Riese, Timothy 1990. Nochmals zu *habeo* im Wogulischen. In: Pusztay János (hrsg.): *Gedenkschrift für Irén N. Sebestyén*. Specimina Sibirica 3: 175–180.
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] 1973. *Мансийский (вогульский) язык*. Наука. Москва.
- Sakel, Jeanette 2007. Types of loan: Matter and pattern. In: Matras, Yaron–Sakel, Jeanette (eds.): *Grammatical borrowing in cross-linguistic perspective*. Mouton de Gruyter. Berlin. 15–29.
- Sammallahti, Pekka 1998. Saamic. In: Abondolo, Daniel (ed.): *The Uralic Languages*. Routledge. London–New York. 43–95.
- Sauer, Gert 1990. Ostjakisch-selkupische lexikalische Beziehungen. In: Keresztes, László–Maticsák, Sándor (red.): *Congressus Septimus Internationalis Finno-Ugristarum* 1B. Kossuth Lajos Tudományegyetem. Debrecen. 133–138.
- Schulze, Brigitte 1997. Bedeutungsentlehnungen aus dem Russischen bei chantischen Postpositionen. In: Hahmo et al. (hrsg.): *Finnisch-ugrische Sprachen in Kontakt*. Shaker Publishing. Maastricht. 197–200.
- Sherwood, Peter 1997. The death of Tavda Vogul: notes on the nature and extent of Russian influence. In: Hahmo et al. (hrsg.): *Finnisch-ugrische Sprachen in Kontakt*. Shaker Publishing. Maastricht. 209–215.
- Sipos Mária 2014. Az orosz feltételes kötőszó átvételének következményei az északi hantiban. *Folia Uralica Debreceniensia* 21: 107–120.
- Sipos Mária 2015. Időhatározói alárendelő mondatok a mai színjai hantiban. *Folia Uralica Debreceniensia* 22: 213–232.
- Sipőcz Katalin 2011. Az obi-ugor ditranzitív szerkezetek történeti háttere. In: Bakró-Nagy Marianne–Forgács Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VI*. SzTE Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szeged. 221–229.
- Sipőcz Katalin 2015. Negation in Mansi. In: Miestamo, Matti – Tamm, Anne – Wagner-Nagy, Beáta (eds): *Negation in Uralic Languages*. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam – Philadelphia. 191–218.

- Sipőcz Katalin 2018. A terepmunka hozadéka 1. *NyK* 114: 123–132.
- Steinitz, Wolfgang 1959. Zu den Samojedischen Lehnwörtern im Ob-Ugrischen. *Ural-Altäische Jahrbücher* 31: 426–453.
- Steinitz, Wolfgang 1960. Ostjakische Lehnwörter im Russischen. *Zeitschrift für Slawistik* 5: 483–519.
- Steinitz, Wolfgang 1961. Einige türkische Lehnwörter im Ostjakischen. *Acta Orientalia Hungarica* 12: 179–181.
- Steinitz, Wolfgang 1962. Zu den syrjänischen Lehnwörtern des Obugrischen. *Acta Linguistica Hungarica* 12: 247–254.
- Steinitz, Wolfgang 1963. Selkupische Lehnwörter im Ostjakischen. *Acta Linguistica Hungarica* 13: 213–223.
- Steinitz, Wolfgang 1965. Tatarische Lehnwörter im Ostjakischen und Wogulischen. *Acta Linguistica Hungarica* 15: 85–96.
- Thomason, Sarah Grey 2006. Language change and language contact. In: Brown, Keith (ed.): *Encyclopedia of Language and Linguistics*. 2nd ed. Elsevier. Oxford. 6: 339–346.
- Thomason, Sarah Grey–Terrence Kaufman 1988. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. University of California Press. Berkeley–Los Angeles–Oxford.
- Toivonen, Yrjö Heikki 1944. Türkische Lehnwörter im Ostjakischen. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 52: 1–20.
- Toivonen, Yrjö Heikki 1956. Über die syrjänischen Lehnwörter im Ostjakischen. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 32: 1–169.
- Vajda, Edward 2013. Vestigial possessive morphology in Na-Dene and Yeniseian. <https://linguistics.uoregon.edu/wp-content/uploads/2013/09/Vajda-VestigialDYMorphology.pdf> (Megtekintve: 2019-01-25).
- Wagner-Nagy Beáta (szerk.) 2002. *Chrestomathia Nganasanica*. Studia uralo-altaica supplementa 10. SzTE Finnugor Tanszék–MTA Nyelvtudományi Intézet. Szeged–Budapest.
- Winkler, Eberhard 2003. Az uráli nyelvek *habeo*-szerkezetének történetéhez. *Folia Uralica Debreceniensia* 10: 195–207.

Csepregi Márta

Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK

Finnugor Tanszék

csepregi.marta@btk.elte.hu